ETIMOLOGII [1])

1. Arăta.

Vb. tr. 1) „a face semn sau a spune unde se află un lucru, în ce parte este ceeace caută cineva, a face să se vadă ceva" („montrer, faire un signe (vers), indiquer"), 2) „a face să fie văzut, a pune înaintea ochilor, a înfăţişa vederii" („montrer, faire voir, révéler"), 3) „a face cunoscut, a da la iveală, a demasca" („manifester, témoigner, prouver, démasquer"), 4) „a expune, a istorisi, a susţine, a învăţa" („montrer, exposer, exprimer, alléguer, apprendre"), refl. 1) „a ieşi la iveală, a se înfăţişa" („se montrer, surgir, se présenter"), 2) „a se ivi pe neaşteptate (miraculos), a apărea" („apparaître"), 3) „a se da pe faţă, a se manifesta, a se vădi, a se dovedi" („se montrer"). Alte sensuri şi nuanţe în *DLR* şi Candrea *DEnc.*

D e r.: *arătare, arătat* (adj., sb.), *arătător* (adj., sb.), *arătătură, arătos, arătăcios, arătătos, arătanie.*

D i a l. b a l c.: arom. *arăt, -atu, -are* (rar, în expr. *ts-arăt!),* istr. *arǫtu, aratǫt, aratǫ.*

Lex. B. 30 „*aretu* a Lat. *recte*". — Cihac I 82 lat. **arrectare* (=*ad* +*rectare*, din *rectus).* Admis de: Laurian-Mass. I 88 („se pare compusu sau d'in *adrite* sau d'in *ad-recte* prin espunctionea litterei *c*"), Tiktin *Stud.* 35, Şăineanu *Semas.* 132, Philippide *ILR* 39, 44, Weigand *JB* II 222, Geheeb V 14, Byhan VI 187. — Hasdeu *Etym. magn.* 1556—8 „poate să corespundă unui prototip lat. *arrepto;* sensul fundamental e acela juridic de „a scoate la iveală pe un vinovat", sp. *reptar, retar* „accuser, défier", prov. *reptar* „imputer, blamer", port. *reptar,* v.

---

[1]) Prescurtări bibliografice şi împărţirea materialului: v. la p. 150.

BDD-A14881 © 1948 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 3.209.56.116 (2024-03-29 07:14:57 UTC) LUJ

fr. *reter*. Lat. rustic *repto* contr. din *rèputo*. Rom. *arăt* reprezintă un prototip compus *ad-rèputo*, din care forma vulg. *arrèto*". — Tiktin *DRG* 91 **adrectare* şi **adreputare* deopotrivă inadmisibile. — Meyer-Lübke *ZRPh* XIX 1895, 574 din lat. *elato* „verkünden" [ori „ausbreiten"?] (Cassiodor), — care după Puşcariu *EWR* 108 „wohl am besten passt, obwohl der sinnesübergang nicht ganz klar ist" [Dacă sensul ar fi clar, etimologia ar fi perfectă!], respins de Densusianu *Rev. crit.-lit.* III 1895, 334 (din motive... formale!), Meyer-Lübke *REW*[1] 2837; admis cu rezervă de Philippide *OR* II 56 „*arăt*<*elato?* (mai puţin probabil **arrecto*, macarcă Meyer-Lübke, ademenit de argumentarea falşă din *DLR*, a adoptat această etimologie în *REW* 671, 2837)". — Candrea *Romania* XXXI 1902, 301 formele istr. arată un arhetip cu *-at-* (nu cu *-et-*, pe care l-ar admite drom.); part. adj. *ratus* ar fi dat un lat. **ad-ratare*, **ar-ratare* „calculer, compter, déterminer, fixer", din care rom. *arăta* „déterminer-preciser-indiquer, montrer". Admis de Popovici *Dial. Istr.* 1909, 88. — Weigand *Krit. JB* VII 1905, I 92 **arrectare* sau („besser") **erectare*>*arăta*. „Der bedeutungsübergang von „in die höhe heben" zu „zeigen" ist klar" [Dar nu e „klar" *ct*>*t*!]. — Puşcariu *CL* XLIV 1910, 536, *DLR* I₁ 225 lat. **arrectare*, sens originar „a face drept, a îndrepta", cf. fr. *dresser* (<**directiare*), *DR* I 399 („singura etim. admisibilă e **arrectare:* explică toate schimbările vocalei accentuate" [Dar *-ct-*>*-t-* cum rămâne?]). — Domaschke *JB* XXI-XXV 104 „kann sowohl lat. *elatare* als **erectare* sein" (!!). — Pascu *Beitr. gesch. rum. philol.* 1920, 9 **erettare*<**erectare*<*erectus* „élevé, érigé, dressé". — Giuglea *DR* IV 377—9 dintr'un sb. străvechiu în rom. *retu* cu sensul de „faţă, figură, chip", etc., înrudit cu v. gr. ῥέθος „membre", şi prin extensiune „corpul întreg", apoi „visage, air, aspect". — Candrea *GS* III 1928, 423—4 (*DEnc.* 71) „*arrectare* nu e de loc convingător; evoluţie neclară şi nu tocmai firească. Trebue pornit dela un prototip cu *-rre-* (*arreta* Ps. Hurm.); din lat. *reiterare:* în port. *redrar*, *arredrar*, friul. *redrá* „a prăşi, a săpa viţa a doua oară"; dar *reiterare* trebue să fi avut aceleaşi sensuri ca *iterare* „recommencer, reprendre, repeter, raconter, etc." In rom. *ad-reiterare*>**arretrare* „a expune, a istorisi, a explica". *Arăta* „indiquer" înseamnă de fapt „a repeta ca să se ştie bine, a da toate preciziunile", etc." — Meyer-Lübke *REW*[3] 671 *arrēctus* „aufgerichtet", it. *dar retta* „gehör schenken", rum. *arăta*, sp. *arrechar* „aufrichten; steif sein". — Scriban *D* 116 **ad-rectare*. — Graur *BL* V 88 (nu vine din *arrectus*). — Şăineanu *DU* 32 „origine necun.".

Această puţin comună varietate de soluţii etimologice, toate latineşti, a fost provocată de vechimea, răspândirea, forma şi marea importanţă a verbului *arăta* în limba română: aspectul

BDD-A14881 © 1948 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 3.209.56.116 (2024-03-29 07:14:57 LUJ

lui e în adevăr latinesc, şi ar fi greu, dacă nu deadreptul absurd, să te gândeşti la eventualitatea împrumutării cuvântului nostru din vreun grai învecinat, trecând peste caracterul lui pregnant de element moştenit. Incât e bine justificată emulaţia etimologiştilor, dela Petru Maior (Lex. B.) la I.-A. Candrea, de a-i stabili originea romană, şi încercările făcute ar părea să fi epuisat toate prototipurile latine posibile, căci formal ar fi greu a admite altă bază romanică decât vreuna din cele sugerate în sec. XIX-XX. Deşi nici una din soluţiile propuse nu explică formal şi semantic pe *arăta,* nu e de imaginat altă obârşie decât latinească pentru acest verb mult controversat. Cât despre vechile etimologii, s'a relevat şi e uşor de văzut cât de puţin plausibilă e fiecare. Legătura cu *rectus (ad-, e-)* a cules cele mai multe adesiuni, fiind explicarea preferată; dar cu mult înainte de apariţia primului volum al *DLR,* spunea Hasdeu cu deosebită insistenţă că „românul *arĕt* e peste putinţă să derive din lat. *rectum* printr'o formă verbală *arrecto,* căci de acolo s'ar fi făcut la noi *arept,* ca *drept*<*directus, pept*<*pectus, înţelept*<*intel(l)ectus,* etc. Nu există în limba română un singur exemplu de perderea lui *p* din grupul *-pt-,* când acesta se trage din lat. *-ct-*" (*o. c.* 1555). Tiktin de asemenea observa că grupul lat. *-ct-* trebuia să se menţină în forma *-pt-,* şi aceasta atât în *arrectare,* cât şi în *adreputare.* Afară de *baptizo*>*botez,* în care poziţia protonică şi influenţa disimilatorie a lui *b-* au favorisat căderea lui *p* din *-pt-,* acest grup se păstrează: *şapte, săptămână, scriptură, aştept, lapte, piept,* etc. Astfel, etimologia **a(d)rectare* ori **erectare*>*arăta* ar putea fi justificată numai cu „criteriul" lui Laurian: „prin espunctionea litterei *c*". Observaţiile lui Hasdeu şi Tiktin ar fi trebuit să arate că etimologia lui Petru Maior şi Cihac nu are nici o valoare, având totuşi un merit, singurul, acela de a fi latinească, la fel ca toate celelalte arhetipuri latineşti, atestate ori reconstruite în sec. XIX-XX: **ad-reputo* (nepotrivit formal şi semantic), *elato* (semantic), *erecto* (formal), **ad-ratare* (semantic), **retu-* (semantic), ca şi cel mai recent etymon **ad-reiterare,* care — dificil şi pentru formă — presupune, mai mult decât **arrectare,* o evoluţie semantică neclară şi nu tocmai firească. Oricare ar fi baza eti-

BDD-A14881 © 1948 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 3.209.56.116 (2024-03-29 07:14:57 UTC)

mologică adoptată, se înţelege că ea trebue să justifice în egală măsură forma şi însemnarea cuvântului românesc, căci dacă prezintă piedici într'o privinţă ori în alta (sau în ambele!), soluţia e inadmisibilă, fiind adică un artificiu hibrid şi fals, ori chiar ceeace se numeşte de obiceiu etimologie populară.

Esenţa semantică a lui *arăta* e ideea de „a s c o a t e un lucru în evidenţă; r i d i c a r e, î n ă l ţ a r e, ieşire la iveală", şi numai în legătură cu aceste noţiuni trebue să stea arhetipul etimologic al verbului nostru, însemnând iniţial chiar „ridica(t), înălţa(t)". Forma epocii latine vulgare ar părea echivocă din cauza lui *a-* iniţial (din *a-* sau *e-)* şi a lui *-r-* (din *-r-* sau *-l-); arăta* admite un etimon de forma: **eratare,* resp. **a(d)ratare,* în aceeaş măsură ca **alatare* ori **elatare* (*-at-* pare a fi cerut de forma istr., cum au relevat Candrea şi Puşcariu, deşi *-a-* în a doua silabă nu e obligatoriu, cum a obiectat Weigand, amintind pe istr. *z'ǫz'et, deget<dĭgĭtus).* Din aceste arhetipuri străromâne posibile, primele trei nu duc la nici o bază latină ori romanică admisibilă, pe care o dă, însă, ultima formă **elatare,* dar bineînţeles nu de dragul acelui *elato* relevat de Meyer-Lübke la Cassiodor, derivat din *lātus* „lat" („ab *ex* et *lātus*", *Thes. l. Lat.* V_2 326: „Petrus et apostoli . . . verbum domini constanter elatabant", etc.), căci între ideea dela baza lui *arăta* şi „a lăţi, a răspândi" nu există nici un punct de înrudire ori de contact posibil. De aceea, prototipul etimologic al lui *arăta: *elatare,* neatestat, aparţine în altă parte, ca o formaţie romană orientală, carpato-balcanică, ce lipseşte în domeniul occidental, fiind anume un derivat verbal dela *ēlātus, -a-, -um* „dus; ridicat, înălţat (la propr. şi fig.); mândru, îngâmfat; descoperit, dat la iveală, dat pe faţă, spus", de ex.: *elata securis* „secure ridicată" (Liv.), *res elata* „lucrul descoperit" (Nep.), *res alio elata verbo* „lucru arătat (spus) prin alt cuvânt" (Cic.); e participiul trecut (din care şi adv. *ē ā ē* „înalt, ales, nobil; cu mândrie", sb. *ēlātio, -onis* „ridicare, înălţare, mândrie exagerare"), al lui *effero (ec-fero), extŭli, ēlātum, efferre* „a scoate; a se duce, a se arăta, a face cunoscut ceva, a arăta; a ridica, a înălţa", de ex.: *efferre caelo palmas* „a ridica mâinile la cer" (Verg.), *efferre aliquem laudibus* „a înălţa pe ci-

BDD-A14881 © 1948 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 3.209.56.116 (2024-03-29 07:14:57 UTC)

neva prin laude“ (Cic.). Deci: *ēlātus*>**ēlātāre* (ca *oblitus*>*oblitare*>fr. *oublier*, rom. *a uita*, etc.). Evoluţia semantică e limpede şi firească, iar cea formală e absolut regulată: **elatare*>*arăta*, cu trecerea lui *e-* iniţial în *a-* ca în *ericius*>*ariciu*, *eruncare*>*arunca*, *eccu*+*modo*>*acúm*, etc. (alte exemple la Philippide *OR* II 56), iar *-l-*>*-r-* ca în *solem*>*soare*, *salem*>*sare*, *caelum*>*cer*.

Nu e cazul a ne gândi la o bază indoeuropeană (autohtonă) pentru cuvântul nostru, de forma **ala-t-*, dela rad. **al-* „a creşte, a face să crească, a nutri“ (WP I 86—7, 2), din care cuvinte ca: lat. *alo*, *-ere* „a hrăni, a creşte (mare)“ =got. ags. *alan (ōl)* „a creşte, a se face mare“, lat. *altus* „înalt (crescut mare)“, irl. *alt* „înălţime“, etc., căci derivatul lat. pop. **elātāre* < *ēlātus* explică în chip mulţumitor şi fără nici un echivoc pe *arăta*.

2. Curcubeu.

Sb. n., var. *curcubeiu, -él, -ău, -eu, cuculbău, curcu-boului, curcubiţă*, pl. *curcubee*, 1) „meteor în formă de arc imens, de colorile prismei, care se arată pe cer când razele soarelui se răsfrâng în picăturile de apă ce pluteşte în atmosferă“ („arc en ciel; irisation“), 2) „o plantă“ („lychnis coronaria“).

D i a l. b a l c.: arom. *curcubeu*, megl. *curcubeái, curcubéi*, sau numai *bei*.

Lex. B. 156 „*curcubeu* a Lat. *curvus*“. — Roesler *Griech. türk. bestandteile d. Rum.* (Sitz. ber. Wien, 1865), 597 din persan *kulkum*. — Cihac I 65 lat. **concurveus*. — Laurian-Mass. I 842 „*concurbeu* din una forma *con-curveus*=*concurbeu* din *con* si *curbu*“. — Cihac II 717 din alb. *ülliber, üljber;* cf. Meyer *EWA* 460, Philippide *OR* II 710. — Legătura cu lat. *concurvus* admisă de: Miklosich *Beitr. Vocal.* III 63, Philippide *ILR* 140, 154, Körting *LRW* 2389, Densusianu *HLR* I 104, Tiktin *DRG* 464, Şăineanu *DU* 186. — Puşcariu *EWR* 458 „etym. ungewiss. Cihac setzt ein **con-curv-eus* auf, was unwahrscheinlich ist. Vielleicht liegt im *-beu, -bei* eine verbalform von *bibo*, vgl. *arcus bĭbĭt* bei Plautus und ven. *arcumbè*“. — Şăineanu *ZRPh* XXX 1906, 313—4: *curcubeu* e un compus, primul element acelaş ca în *cocor* „curbură“ (cf. *cocârlă)* şi verbul *bere*, cu sensul „arc care bea (apa de pe pământ)“, răspunzând unei credinţe populare, la Romani: *cras pluit, arcus bibit* (Plaut); romanic: elv. *arboè* „curcubeu“, ven. *arcumbè*, ladin *arcobevondo*. — Scriban *Arhiva* Iaşi XXXI 1924, 243 din trc. *bilek*, etc. — Giuglea *Rev. filol.* Cernăuţi, II 1928, 49—54, în baza

BDD-A14881 © 1948 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 3.209.56.116 (2024-03-29 07:14:57 LUJ

credinţei populare, răspândită şi la Români, că curcubeul intră cu un capăt în apă ca să-şi astâmpere setea, presupune o formă *arcus-combibu[lus]*. — *DLR* I 2 1016—7 „etim. necunoscută. Prin substituirea lui „arc" prin „cerc" s'a putut formă un *circus bibit*, şi cu asimilaţia vocalică *(cicuta--cucută) **curcus bibit*, căruia rom. *curcubeu* îi corespunde exact". — Meyer-Lübke *REW*³ 1947 N. *circulus*, admite pentru *curcubeu* lat. *circus bibit*, iar *circus* **combibulus* „ist nicht annehmbar". — Dar toate „sunt dificile" Graur *BL* V 93. — Bogrea *DR* IV 805—6 se gândea la rom. *cucură* „tolbă de săgeţi; carquois"=m. gr. κούκουρον, care ar fi fost latin comun(?!), — dar care e de fapt germ. *chochar*. — Scriban *D* 830 „din *cocobelci*, *cobelci* melc". Candrea *DEnc.* 372.

Dintre soluţiile propuse, numai cea mai veche se vede că justifică formal şi semantic cuvântul românesc, şi anume un derivat din lat. *curvus*, **con-curvus, -eus*, propus de Lex. B. şi de Cihac, dar admis de puţini cercetători, şi părăsit aproape unanim de lexicografi în ultima vreme, pentru simplul motiv că ar fi „unwahrscheinlich". Dar această presupunere nu pare întemeiată, şi nu justificată abandonarea soluţiei propuse de Cihac, faţă de care etimologiile ulterioare prezintă mari neajunsuri. Puţin verosimilă e ideea lui Şăineanu (sugerată de Puşcariu) că numele meteorului ar fi luat naştere din credinţa populară că el „bea apa", ceeace este un element folcloric secundar, ulterior, prea puţin semnificativ pentru etimologia cuvântului, iar arhetipuri lat. vulg. ca **arcus-combibu[lus]* ori *circus bibit* sunt dificile nu numai semantic, dar în primul rând formal, şi nu e de presupus o trecere a lui *arcus* la *curcu-* ori „asimilaţia vocalică" în *circus (>cerc)* pentru câteşi trele dialectele române. De altă parte e limpede că apelativul nostru e un element din româna comună, având deci întreaga alcătuire din epoca romanică, fapt care exclude putinţa derivării ulterioare din *arcus* ori *circus+bibit*. Incât acèste arhetipuri sunt de considerat ca etimologii populare, nu vechiul **concurveus*. In adevăr, numai acest etymon explică fără piedici pe rom. *curcubeu*, metatezat din *cucurbeu*, iar acesta din urmă e forma normal desvoltată dintr'un latin vulg. **concurveu-* cu căderea lui *n* şi transformarea grupului *-rv-* în *-rb-* *(vervecem>berbece, cervus>cerb, corvus>corb*, etc.). Arhetipul străromân **co(n)curveu-* e o formaţie romanică orientală (carpato-bal-

BDD-A14881 © 1948 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 3.209.56.116 (2024-03-29 07:14:57 UTC)

canică), epitet dat meteorului după forma lui arcuită, curbă. In *cucurbeu* metateza lui *r* s'a petrecut destul de târziu, după căderea lui *b* intervocalic în elementele latine.

Putem deci primi cu mai multă încredere etimologia formulată pe jumătate de Petru Maior (Lex. B.) şi integral de Cihac, pe care n'au putut-o înlocui soluţiile romaniştilor în sec. XX, şi care arată că în unele cazuri, după mari progrese, cercetarea etimologică trebue să se întoarcă spre modestele ei începuturi.

3. Râncáciŭ.

Adj. şi sb. masc. (var. *râncaş, râncău, rânc),* 1) „(bou, sau cal) rău castrat" („mal châtré, avec un seul testicule"), 2) „(homo) lascivus, salax".

D e r.: *râncălău* „râncaciu" şi „hermafrodit".

D i a l. b a l c.: arom. *arungaciu* „cal pe jumătate jugănit" (Dalametra), megl. *runcátš* „cal râncaciu (castrat pe jumătate)" (Capidan *Megl.* III 253), *răncač, răngač* (Candrea *GS* VI 190).

I m p r. din rom.: ucr. *ringač* „schlecht verschnittener ochse" *(Balkanarchiv* II 142), srb. *(h)rnkaš* „bou rău castrat" *(DR* II 293), săs. ard. *runkatsch* „halbkastriertes pferd" (Brenndörfer *Rom. elem.* 45).

Lex. B. 573 „*râncaciu* semicastratus; lascivus, salax". — Laurian-Mass. II 872, *Gloss.* 488. — Miklosich *Slav. elem.* 30 „*mrkati, mrkati* coire; vgl. *râncaciu* homo lascivus, das für *mrkaciu* stehen kann". — Cihac II 187 *mărlesc, mărcav, răncaciu* (pour *mărcaciu), răncău,* — v. sl. *mrukati,* cf. alb. *réndsak* „hernieux, homme débile". — Philippide *ILR* 154 „*râncău-râncă*". — Puşcariu *JB* XI 147, *EWR* 1463 derivat din **rânc*<**renĭcus, -a, -um* (dela *ren):* sp. *rengo* „kreuzlahm", prin confuzia dintre „niere" şi „hode" ca în fr. *rognons de coq*=„testicules de coq". — Pascu *Etim. rom.* 1910, 33 *râncă*<**renica, renes, Rum. elem. Balkspr.* 75, 339, *Dict. mac.-roum.* I 127, 1088. — Meyer-Lübke *REW*[1] 7206 *ren:* „rum. *râncaciu*<**renicus* ist lautlich und morphologisch schwierig, weil sp. *rengo* „kreuzlahm" erst eine rückbildung aus sp. *derrengar* ist, also lat. **renicus* nicht erweisen kann". — Tiktin *DRG* 1324 „wahrsch. zu *râncă;* bei den einhodigen tieren ist der begattungstrieb noch rege". — Puşcariu *DR* II 604 „ar putea stà în legătură cu germ. *rank,* dacă forma fără *w-* iniţial ar putea fi longobardă; (germ. *rank* poate şi în *râncă)*". — Giuglea *DR* III 768—9 „este lat. *ramex, -icis* „hernie, varicocèle" (cf. şi *ramicosus* „qui souffre d'une hernie"), devenit **ram(e)ce*+suf. *-aciu*>*râncaciu;* port. *rancolho.* Inţelesul a fost cel de animal care sufere, care a rămas cu un defect

BDD-A14881 © 1948 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 3.209.56.116 (2024-03-29 07:14:57 UTC)

la testicule, prin castrarea rău făcută, etc. Din *ramica* (>*ramus*) ar fi *râncă*, fr. *ranche*, *rancher*". — Admis de Candrea *DEnc.* 1072, Scriban *D* 1130. — Meyer-Lübke *REW*³ 7209a *rēnĭcus* „lendenlahm">*rân-caciu* sau din 7044 *rank* (frank. langob.) „kreuzlahm"(?), — care sunt „aussi douteuse" una ca şi alta Graur *BL* V 111. — Gamillscheg *Rom. Germ.* II 253 „*râncaciu* romanische ableitung zu gepid. *wranks* „verdreht", dessen gotische entsprechung noch in der tolosanischen zeit zu *rancus* „hinkend, lahm" romanisiert wurde; ableitung des wortes von lat. *ramex* befriedigt weder lautlich noch begrifflich". Admis de Rohlfs şi de Puşcariu *DR* VIII 291. — Şăineanu *DU* 531 „derivat din *râncă*, părţile genitale ale taurului: origină necunoscută".

Incercările etimologice pentru acest cuvânt s'au îndreptat spre soluţii din domeniul slav, latin ori germanic, dar nicăiri nu s'a găsit un corespondent admisibil, şi faţă de nepotrivirea formală ori semantică, nici una din etimologiile adoptate nu s'a bucurat de prea mult credit printre cercetători şi lexicografi. Interpretarea cuvântului ca „(homo) lascivus, salax" nu justifică legătura imaginată de Miklosich cu sl. *mrъkati*, în care nu e de admis evoluţia semantică şi nici metateza, care ar trebui să fie veche, ca şi sufixul cuvântului românesc. Legătura cu *râncă* „legăturile leucilor de cărâmbii carului; vână de bou"[1]) nu e probabilă şi nici derivarea lui din acesta nu e de luat în considerare, dată fiind diferenţa mare de înţeles. Acelaş e cazul în raportul imaginat de Puşcariu cu lat. *renes*, explicare abandonată chiar şi de izvoditorul ei (*DR* II 604), iar analogii ca fr. *rognons de coq* nu pot servi la nimic. Originea germ. a lui *râncaciu* acceptată cu uşurinţă de Gamillscheg şi de Rohlfs, nu e admisibilă nici formal, şi nici semantic ori cultural-istoric (la fel ca *toate* pretinsele cuvinte vechi germanice în limba română, căutate la noi

---

[1]) Pretinsa accepţiune de „nuia" la Dosofteiu *VS* 130/17, dată de unii (Puşcariu, Giuglea) după Lacea *JB* V 1898, 130, pentru sb. *râncă* e produsul unei lecturi neglijente a textului scris cu litere slavone al metropolitului moldovean: „şi cărând mare grămadă de cărbuni de pre la feredeae şi snopi de *rânce* pregiur apostolul", unde trebue citit *râpce*, cum e în original (рапце), cuvânt semnalat de Tiktin (*DRG* 1328) şi în alt loc la Dosofteiu: „râpce de vie" (*VS* Mai 11), şi cunoscut în Moldova cu sensul „uscătură de viţă" Şăineanu *DU* 532, „viţă de vie uscată" Candrea *DEnc.* 1074.

BDD-A14881 © 1948 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 3.209.56.116 (2024-03-29 07:14:57 UTC)

mai ales de Diculescu şi de alţii după el). Despre derivarea din lat. *ramex* a observat Gamillscheg: „befriedigt weder lautlich noch begrifflich". Cu aceste etimologii, cuvântul românesc a rămas neexplicat.

E un element străvechiu în limbă, din româna comună, prezent în trei dialecte, prin urmare n'ar putea fi decât sau cuvânt moştenit, sau împrumut din vechea slavă, unde însă neexistând ceva asemănător, e necesar a admite prima alternativă. Deci un cuvânt străroman, fie latin, fie autohton (anteroman). Esenţa lui semantică e ideea de „castrat, scopit", indiferent de nuanţa actuală „castrat pe jumătate" („einhodig, halbkastriert"), care e ceva secundar, deşi e evident de veche dată, din româna comună, fiind o curioasă şi deocamdată pentru noi inexplicabilă specializare a termenului (ca der. cu suf. *-c-*?) asupra animalului rău (pe jumătate, incomplet) castrat. La baza lui trebuie să stea acţiunea „castrării-tăierii", nu alte elemente semantice invocate în sprijinul etimologiilor susţinute mai demult, care contau pe confuzii (ca **renicus* cu *rinichiu*) ori pe transformări neprobabile de înţeles. Considerăm pe *râncaciu* ca sinonim al lui *castrat* şi al lui *scopit*, de origini diferite. La baza acestora stau tot rădăcini verbale cu valoarea de „a tăia"; astfel: lat. *castro*, *-āre* din ide. **k'es-* „a tăia" (WP I 448), iar sl. *skopiti* „a castra, a scopi" la ide. **(s)qep-*, **(s)qop-* „a tăia, a scobi, rade", din care lat. *capo, capus* „clapon (castrat)", ahd. *hammēr* „verstümmelt, gebrechlich", *hamal* „verstümmelt", nhd. *hammel* „berbece bătut", etc. (WP II 559—563). Aceeaş obârşie semantică e de presupus şi pentru *râncaciu*, la care variantele dialectale arată alternanţa lui *-u-* cu *-â-* din prima silabă şi formă paralelă *runc-*, *rung-*. Aceasta din urmă trebue să fie cea originală, şi o explică uşor pe cea dintâi prin trecerea parţială a lui *u* la *â* ca în *aduncus*> *adânc* (cf. Candrea *Bul. soc. filol.* I 1905, 28, Candrea-Dens. *DE* 17, Giuglea *Rev. filol.* Cern. II 55, dar şi Rosetti *ILR*² I 62), *axungia*>†*osundză, osânză,* arom. *usândză*, etc. Astfel putem presupune un străroman **runcax, -acis,* formaţie adjectivală dela o temă verbală **runc-* (**rung-?*), care aparţine la rad. ide. **reu-* „a rupe, a smulge, a săpa, a scobi, a scoate, a sfâşia", care a dat

BDD-A14881 © 1948 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 3.209.56.116 (2024-03-29 07:14:57 UTC)

baze cu guturală, dentală, labială, etc. (WP II 351—6, 2); **reuk-* (parţial **reug-* şi **reugh-?)* în cuvinte ca v. ind. *luṇcáti* „smulge, jumulește, desghioacă", lat. *runco, -āre* „a plivì", păstrat în rom. *runc* „tăietură în pădure, imaş de pădure arsă" (Meyer-Lübke *REW* 7444), şi *arunca*<*eruncare, runco,-ōnis* „sapă de plivit, plivitoare", gr. ῥυκάνη „rindea" (din care lat. *runcina),* ὀρύσσω, att. -ττω „sap, scurm, râcăiesc", let. *rūk'ēt* „a scormonì, a răscolì, a scurmà", etc.; **reup-* în cuvinte ca lat. *rumpo* „rup", *rupes; *reudh-* în germ. *roden* „exstirpare", etc. Deplina potrivire semantică arată că e foarte probabilă derivarea lui **runcax, -acis* din tema **runk-,* forma nasalisată a lui **reuk-*>**ruk-* (sau **rug-?),* esenţialul în *râncaciu* „castrat, scopit" fiind tocmai ideea de „tăiere, castrare", în sens primitiv şi „smulgere".

Dar nu e în aceeaşi măsură clară natura legăturii de înrudire între adj. rom. şi baza ide. **reuk-,* dacă e vorbă adică de lat. *runco, -āre* păstrat în derivatul rom. *râncaciu,* ori e cazul unui intermediar autohton (anteroman), dat fiind că din ide. **reuk-* ar fi rezultat şi pe acest teren lingvistic **ruk-,* din care cu nasalisare tema **runc-* şi derivat cu suf. *-ac(iu): *runcaciu.* In sprijinul primei ipoteze stă faptul că lat. *runco,-āre* e atestat şi în domeniu romanic, iar în românește a dat *runc* şi *arunca.* De altă parte, sensul nu concordă pe deplin, şi nu e tocmai verosimilă evoluţia dela ideea de „plivi, tăia (plante)" la aceea de „a castra, scopi", cu toate că în latina poporală ar putea fi imaginată şi aceasta, luată poate în sens figurat, căci sensurile derivatelor lui *runco, -āre* se referă la „plivire, tăiarea plantelor" ori la unelte întrebuinţate în acest scop („coasă, cosor", etc. Meyer-Lübke *REW* 7444). Dacă nu se poate admite această evoluţie de înţeles, rămâne mai probabilă calea mijlocirii autohtone (prin limba substratului anteroman), unde baza **reu-k-*>**ru(n)c-* va fi primit nuanţa specială de „a tăia, castra, scopi" animalele, şi a dat un derivat adjectival cu suf. lat. *-ac-* (cf. Puşcariu *JB l. c., DR* VII 469, Pascu *Sufixe* 198), **runcac(iu)-.*

Deocamdată echivocă, sursa din care avem cuvântul va fi poate precizată de observarea mai atentă, în viitor. Sigur e însă că *râncaciu* e termenul moştenit în limba română, la care s'au adăugat sinonimele: sl. *scopi(t), jugăni* (formaţie pe teren românesc) şi neologis-

BDD-A14881 © 1948 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 3.209.56.116 (2024-03-29 07:14:57 UTC)

4. Şubred.

Adj., „plăpând; fragil; slab, care stă să cadă" („fragile; frêle"), var. *jubred* alături de *şubred*, de ex. în Năsăud *(Gazeta Transilv.* 1887, nr. 263, 178, 1888, 54, 482: *jubredu* „om suptu şi la trupu şi la faţă"), *şubrav* „bolnăvicios" (Muscel, Codin).

Der.: *a se şubrezi, şubrezenie.*

Laurian-Mass. *Gloss.* 539 „*siubredu* pare a fi corruptu d'in una radice romana; se nu fia *se-validus*?". — Cihac II 395 cf. v. sl. *suplĭ, štupli*, blg. *šupliv* „debilis", — pe care-l ia ca bun Weigand *JB* XVI 1910, 78—9 „er hat darin trotz der scheinbaren grossen lautlichen unterschiede ganz recht", şi anume: sufixul *-d* analogic după *putred, muced, fraged, mârced;* „darnach *šupled* woraus mit assimilation an die stimmhaften *l* und *d şupled*, und nun mit organassimilation an das *d şubred*"(!). — Pascu *Sufixe* 65 *şubred*>**şupled* prin substituire de sufix din blg. *şupliv* „spongieux, poreux; pourri"? — Scriban *Arhiva* Iaşi XXVIII 1921, 240 din lat. **subbrevidus.* — Giuglea *DR* V 897 din lat. **sub-vitreus.* — Tiktin *DRG* 1523, Candrea *DEnc.* 1260, Şăineanu *DU* 624, Scriban *D* 1289 „orig. necun.".

Dificultăţile formale în calea trecerii unui bulgăresc (ori v. sl.) *šuplъ* în rom. *şubred* sunt, cum uşor se vede, ceva mai mult decât „aparente" („scheinbar"), şi pentru o atât de minunată metamorfosă a sunetelor, Weigand (care mai mult decât Cihac arătă o deosebită predilecţie pentru descoperirea de elemente slave în limba română) nu-şi dă osteneala să citeze vreo analogie; ceeace n'ar fi putut afla nici chiar un cunoscător ceva mai bun al limbii române decât a fost răposatul poliglot dela Lipsca. Deşi e potrivită pentru înţeles, etimologia lui Cihac nu are nici o valoare din cauza prea marei diferenţe de formă, dovadă că între cuvântul slav amintit şi rom. *şubred* nu poate fi decât o simplă consonanţă aproximativă şi fortuită. Aceeaş valoare au cele trei „etyma" latine: **se-validus, *subbrevidus* şi **subvitreus* (forma? sensul?), a căror şubrezenie nu mai e necesar să fie relevată. Cuvântul nostru are o largă răspândire în dialectul dacoromân, şi lipseşte în dialectele balcanice. Forma lui arată că nu e cuvânt prea vechiu în limbă (în nici un caz nu e din româna comună, neputând fi „corruptu din una radice romana", căci are conservat grupul *-br-),* şi e fără îndoială element de împrumut, nu moştenit. Se deosibeşte în el o temă şi sufixul adjectival: *subr-ed, subr-av* (cf.

BDD-A14881 © 1948 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 3.209.56.116 (2024-03-29 07:14:57 UTC)

mârced şi var. *mârcav* „bolnăvicios, slab"). Pentru temă, care se cunoaşte şi în forma *jubred,* singura legătură de înrudire ce se oferă e cu apelativul rom. *jubră* „sgaibă, bubă", cu etimologia limpede: ung. *zsébre* „bubă, bubuliţă, sgaibă" *(DLR* II_2 40, Drăganu *DR* IX 210), devenit rom. **jibră>*jâbră>jubră.* Derivatul adjectival *jubred, şubred* s'a format în rom. după analogia lui *putred, muced, fraged,* etc., cu sufixul *-ed-* (lat. *-ĭdus*) alăturat şi la teme de altă origine decât latină sau romanică: de ex. *suleged* (Cihac II 379), *vâlced,* probabil ambele de provenienţă slavă. Evoluţia semantică s'ar explica prin: „bubă-cu bube, bubos, — bolnav, bolnăvicios, — slab, plăpând", şi nu are nimic nefiresc (cf. de ex.: *gingaş*<ung. *gyengés* „slab, firav"), faţă de schimbările semantice destul de curioase luate de unele împrumuturi de cuvinte în limba română.

ION I. RUSSU

Nt. Mărăjdia, Măierău, Muierău, Mănerău, Măieruş, Mărius, Măgheruş, Monoroştia, Mănărade

Mărăjdia este numele unei văi şi a părăului ce curge prin ea care izvorăşte din muntele *Blidăreii,* la câţiva metri de şoseaua ce duce din Răşinari la staţiunea de munte Păltiniş, şi se varsă în Râul Sibiiului (Cibin) în comuna Cristian (jud. Sibiu). Pe hărţile militare austriace valea poartă indicaţia *V. Mărăsdiei* [sic] (*Mengerbach*). Localnicii o numesc *Mărăjdia* sau *Valea Mărăjdiei.*

Numele topice vecine sunt toate clare: *Curmătură, Dealul Cioara, Blidăreii, Wolfstein*[1]*), Valea mică, Valea mare-Părăul Muntelui, Călugărul, Grosul Muierii,* etc. Numai numele de *Mărăjdia* nu poate fi explicat nici din limba română, nici din cea germană.

Terminaţiunea *-ăjdia* aminteşte toponimicul *Răcăşdia* (şi

[1]) Muntele *Wolfstein* e proprietatea satului Cristian ; aceasta îi explică numele nemţesc. Românii îi zic *Blidăreii.*

BDD-A14881 © 1948 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 3.209.56.116 (2024-03-29 07:14:57 LUJ